

СПРАВА «СПІВАК ПРОТИ УКРАЇНИ»

(CASE OF SPIVAK v. UKRAINE)

(Заява № 21180/15)

Стислий виклад рішення від 05 вересня 2025 року

09 жовтня 2012 року, посилаючись на акт стаціонарної судово-психіатричної експертизи, Дніпровський районний суд міста Дніпродзержинська встановив, що заявник вчинив злочин, а саме: замах на вбивство, але він мав бути звільнений від кримінальної відповідальності у зв'язку з його психічним станом на момент вчинення злочину. Він постановив застосувати до заявника примусову госпіталізацію до психіатричної лікарні із суворим наглядом на підставі частини п'ятої статті 94 Кримінального кодексу України. При цьому суд зазначив, що, хоча, на думку експертів, заявник не страждав на психічні розлади до вчинення злочину та наразі був психічно здоровим, виходячи з обставин та характеру злочину, раптового виникнення сутінкового стану заявника в момент вчинення злочину та відсутності будь-яких переконливих доказів, що цей стан ніколи не повториться, він становив особливу небезпеку для оточуючих. Ця постанова не оскаржувалася, а тому набрала законної сили. 06 грудня 2012 року заявника перемістили зі слідчого ізолятора до державного закладу «Українська психіатрична лікарня із суворим наглядом м. Дніпропетровська» (далі – Дніпропетровська лікарня), де йому діагностували органічний розлад особистості. В подальшому комісія спеціалістів Дніпропетровської лікарні кожні півроку оглядала заявника та доходила висновку про необхідність продовження примусового лікування заявника в лікарні із суворим наглядом. 16 квітня, 24 жовтня 2013 року та 25 квітня 2014 року Красногвардійський районний суд міста Дніпропетровська (далі – районний суд) приймав рекомендацію комісії та постановляв відповідну ухвалу у присутності прокурора, захисника (вочевидь призначеного державою, щоразу іншого) та представника Дніпропетровської лікарні. Заявник не був присутнім у жодному із цих судових засідань. Згідно з його твердженнями адміністрація Дніпропетровської лікарні заборонила йому, як і іншим пацієнтам, бути присутнім у судових засіданнях і змушувала його підписувати відмову від права брати в них участь. 08 жовтня 2014 року заявник подав до районного суду заяву про надання дозволу бути присутнім у майбутньому засіданні, на якому мало розглядатися питання продовження застосування до нього заходів медичного характеру. Того ж дня приватний захисник, якого найняла мати заявника, подав копію заяви заявника до адміністрації Дніпропетровської лікарні та просив забезпечити доправлення заявника до районного суду. Заява була задоволена. 13 жовтня 2014 року у присутності заявника районний суд відмовив у задоволенні подання Дніпропетровської лікарні про продовження застосування примусових заходів медичного характеру. 24 жовтня 2014 року Апеляційний суд Дніпропетровської області (далі – апеляційний суд) повернув апеляційну скаргу лікарні, зазначивши,

що вона була подана стороною, яка не належала до суб'єктів апеляційного оскарження (а саме лікарем психіатром, а не керівником Дніпропетровської лікарні). Тому ухвала від 13 жовтня 2014 року набрала чинності того ж дня. Також, того ж дня захисник та мати заявника звернулися до Дніпропетровської лікарні з проханням виписати заявника. Після того, як директор Дніпропетровської лікарні відмовився це зробити (зазначивши, що не було постановлено судової ухвали про виписку заявника), мати заявника та його захисник поскаржилися до Секретаріату Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. 28 жовтня 2014 року комісія лікарів-психіатрів Дніпропетровської лікарні провела ще один огляд заявника та дійшла висновку про необхідність продовження застосування медичних заходів у психіатричній лікарні, проте у відділенні з посиленням наглядом (а не із суворим наглядом, який застосовувався до того моменту) та звернулася до суду з поданням про призначення такого нагляду. Районний суд відмовив у задоволенні подання Дніпропетровської лікарні про зміну примусових заходів медичного характеру з тих же підстав, що були наведені 13 жовтня 2014 року. Ця ухвала була остаточною. За письмовою вказівкою прокурора, заявника виписали з Дніпропетровської лікарні. До виписки заявник повинен був продовжувати приймати нейролептики. Перед випискою з лікарні він написав розписку про відсутність у нього претензій щодо медичного обслуговування та умов перебування. Згідно з твердженнями заявника він не мав іншого вибору, окрім як підписати цей документ, щоб його виписали. З 14 грудня 2012 року заявнику давали нейролептичні препарати у різних дозуваннях та формах, які він продовжував отримувати до виписки з Дніпропетровської лікарні 28 жовтня 2014 року. Заявник доводив, що антипсихотичні препарати були йому призначені не з медичних підстав, а як форма покарання, а емоційне та фізичне насильство з боку персоналу, було поширеною практикою в лікарні. Його спроби оскаржити непотрібне лікування були безуспішними та призвели до збільшення дозування його препаратів. Нейролептики, яких він не потребував, завдали йому сильних психологічних страждань, фізичного болю та вводили його в анабіотичний стан, що призводило до повної втрати відчуття реальності та погіршувало його здатність нормально мислити та функціонувати. У якийсь момент він таємно припинив приймати таблетки та став почуватися набагато краще. Протягом усього строку тримання його під вартою він перебував в переповнених палатах. В різні періоди він разом з двома іншими особами перебував в палаті розміром 2,2 на 3 метри без можливості вільного виходу з палати, а також разом з двадцятьма іншими пацієнтами в палаті розміром 8 на 5,5 метрів. Палати були умебльовані ліжками та тумбочками, що не залишало простору для пересування. Відвідування туалету, який знаходився за межами палати, дозволялося не за потреби, а на розсуд персоналу, який не завжди був доступний або бажав допомогти. Після закінчення робочого дня о 17 год 00 хв було неможливо сходити до туалету, а пацієнти часто були змушені справляти нужду в палаті на очах у інших. Душ дозволялося приймати раз на тиждень, причому групи

з двадцяти пацієнтів приймали душ одночасно протягом декількох хвилин; зазвичай працювало лише декілька кранів, а температура води не регулювалася. Пацієнтам, які погодилися виконувати неоплачувані ремонтні роботи в закладі, надавали додатковий доступ до душових та зменшували дозування заспокійливих засобів, що часто змушувало його добровільно виконувати цю роботу. Їжа була низької якості. У березні 2015 року заявник подав до міліції заяву про вчинення злочину, він просив порушити кримінальне провадження щодо адміністрації лікарні та лікарів-психіатрів у зв'язку з катуванням та жорстоким поведінням, порушенням лікарської таємниці (розголошенням третім особам відомостей про його стан здоров'я, що призвело до звільнення його з роботи), незаконним триманням його під вартою в лікарні з 24 до 28 жовтня 2014 року, незаконним примусовим застосуванням психотропних препаратів та зловживанням службовим становищем. Після скарги заявника на відмову працівників міліції порушити кримінальне провадження, районний суд зобов'язав прокурора зареєструвати провадження та розпочати розслідування. Було порушено кримінальне провадження щодо невиконання ухвали районного суду від 13 жовтня 2014 року у зв'язку із затримкою у виписці заявника з Дніпропетровської лікарні. Заявник отримав статус потерпілого. Слідчі допитали матір заявника, його захисника та персонал Дніпропетровської лікарні, а також клопотали про отримання його медичних документів та деяких інших документів з лікарні. Чотири рази (у 2015, 2016, 2019 і 2020 роках) кримінальне провадження закривалося у зв'язку з відсутністю складу кримінального правопорушення, або у зв'язку з неможливістю встановити всі елементи стверджуваного складу злочину але поновлювалось ухвалами національних судів, які зазначали, що розслідування не було повним, а слідчий не провів жодних слідчих дій для встановлення обставин справи. В 2016 році заявник подав до суду позовну заяву проти Дніпропетровської лікарні про відшкодування шкоди, завданої внаслідок умисного постановлення неправильного діагнозу та необґрунтованого застосування нейролептиків, неналежних умов тримання його під вартою, примусових робіт, які він виконував, та нездійснення його виписки 24 жовтня 2014 року. У квітні 2019 року, після розгляду зазначених порушень у різних судах, апеляційний суд частково задовольнив позов заявника, встановивши, що перебування заявника у лікарні з 24 до 28 жовтня 2014 року становило порушення статті 17 Закону України «Про психіатричну допомогу» та присудив заявнику 8 000 грн в якості відшкодування шкоди. Верховний Суд відмовив у відкритті провадження за касаційною скаргою заявника, посиляючись, як на законну підставу, на малозначність справи. До Європейського суду з прав людини (далі — Європейський суд) заявник скаржився за пунктами 1, 4 і 5 статті 5 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі — Конвенція) на те, що його подальше тримання під вартою в Дніпропетровській лікарні після 24 жовтня 2014 року суперечило чинному національному законодавству та на відсутність у його розпорядженні ефективної процедури, за допомогою якої він міг би оскаржити законність тримання його під вартою в лікарні до цієї дати, вимагати

виписки або отримати відшкодування шкоди; за статтею 3 Конвенції на те, що його тримання в Дніпропетровській лікарні та примусове введення нейролептиків (без будь-якої медичної необхідності) разом із тривалістю тримання його під вартою, затримкою у виписці та неналежними умовами тримання становило жорстоке поводження; за статтею 13 у поєднанні зі статтею 3 Конвенції на відсутність ефективного засобу юридичного захисту у зв'язку з його тривалим психіатричним лікуванням в Дніпропетровській лікарні за відсутності встановленої медичної необхідності та з огляду на неналежні умови його тримання. Розглянувши скарги заявника, Європейський суд взяв до уваги висновки національних судів, що тримання заявника під вартою в лікарні після 24 жовтня 2014 року не мало жодних законних підстав та вказав, що свавільне тримання під вартою в психіатричній лікарні пацієнта, примусове стаціонарне психіатричне лікування якого було припинене судом, становило серйозне порушення права на свободу, у зв'язку з чим констатував порушення пункту 1 статті 5 Конвенції. Щодо перегляду законності тримання заявника під вартою Європейський суд повторив, що згідно з його практикою особа, піддана примусовому лікуванню, повинна мати доступ до суду, який не повинен надаватися на розсуд медичного персоналу або адміністрації лікарні. Європейський суд зауважив, що можливість для особи, до якої застосовується примусове лікування, подати індивідуальну заяву до суду з метою перевірки наявності підстав для її примусового тримання під вартою у психіатричному закладі була запроваджена у національному законодавстві у 2017 році – тобто після того, як відбулися події у цій справі. Також, в Україні застосування примусової госпіталізації до психіатричного закладу за рішенням суду у кримінальному провадженні також розуміється як таке, що включає автоматичний дозвіл на лікування відповідного пацієнта, у зв'язку з цим у пацієнта також не має негайного засобу юридичного захисту. Ніщо не свідчить, що до 13 жовтня 2014 року районний суд критично оцінював подання Дніпропетровської лікарні перед задоволенням її клопотання про дозвіл на продовження примусового лікування заявника. Ухвали районного суду були майже однаковими кожного разу, не містили детального обґрунтування та по суті повторювали висновки оцінки Дніпропетровської лікарні без проведення будь-якого незалежного аналізу, аби визначити, чи справді заявник страждав на психічний розлад такого характеру та ступеня, що виправдовував продовження його примусового тримання під вартою. Жодного разу не було надано вказівку отримати інший незалежний медичний висновок. До жовтня 2014 року районний суд ніколи не оцінював той факт, що стан сутінкового розладу свідомості заявника, який трапився лише один раз, більше ніколи не повторювався. Крім того, районний суд постановляв свої ухвали, не побачивши заявника особисто, тоді як національні процесуальні норми, вимагали присутності заявника у засіданнях. Ба більше, у своїх доповідях за 2014 і 2015 роки Омбудсмен прямо зазначила, що позбавлення пацієнтів права брати участь у судових засіданнях під час розгляду їхніх справ становило системну проблему та

прямо вказала на факт (встановлений під час її візиту), що адміністрація Дніпропетровської лікарні наполягала на тому, щоб пацієнти відмовлялися брати участь у таких засіданнях. З огляду на наведене Європейський суд дійшов висновку, що заявник не зміг отримати належної судової відповіді і його право на ініціювання позову, за допомогою якого було б вирішено питання законності тримання його під вартою, було порушено та констатував порушення пункту 4 статті 5 Конвенції. Європейський суд зазначив, що він розглянув основні юридичні питання, порушені стосовно права заявника на свободу та особисту недоторканність, і немає потреби розглядати питання прийнятності та суті його скарги за пунктом 5 статті 5 Конвенції. Європейський суд вказав, що чинна на той момент законодавча база України не відповідала вимозі, властивій позитивному зобов'язанню держави створити та ефективно застосовувати систему, що забезпечувала б захист пацієнтів, які проходять примусове лікування в психіатричних закладах, від порушень, всупереч статті 3 Конвенції. Відсутність належних юридичних гарантій позбавила заявника мінімального ступеня захисту, на який він мав право згідно з принципом верховенства права в демократичному суспільстві. Стосовно існування терапевтичної необхідності тривалого перебування заявника в психіатричній лікарні та психіатричного лікування нейролептиками Європейський суд вказав, що оскільки єдиним станом, згаданим у всіх документах, був стан сутінкового розладу свідомості, який стався за понад рік до госпіталізації заявника та більше ніколи не повторювався, до березня 2013 року медична підстава для його перебування в лікарні залишалася незрозумілою. Крім того, заявнику — дієздатній особі — почали без його згоди давати нейролептичні препарати. Це лікування, яке щодня застосовувалося в різних формах, дозуваннях і без заздалегідь призначеного курсу, тривало протягом усієї його госпіталізації, навіть після того, як 13 жовтня 2014 року районний суд постановив ухвалу про припинення застосування примусових заходів медичного характеру. З історії хвороби та інформаційної довідки Дніпропетровської лікарні, випливає, що нейролептики були призначені у відповідь на поведінку заявника. Однак, матеріали справи не містять достовірних доказів, які б вказували на прояви гострих психотичних симптомів під час його перебування в лікарні. Європейський суд вважає, що ця ситуація чітко вказує на каральний, а не терапевтичний характер мотивів для тримання заявника під вартою в лікарні та лікування його нейролептиками. Європейський суд вказав на занепокоєння, висловлені експертами та Омбудсменом після їхнього візиту до Дніпропетровської лікарні у 2015 році, згідно з якими, тривалість перебування пацієнтів визначалася не їхнім фактичним станом психічного здоров'я чи належною оцінкою загрози, яку вони становили, а радше тяжкістю вчинених ними злочинів, причому персонал вважав, що пацієнти повинні були залишатися в лікарні принаймні стільки ж років, скільки їм було б призначено відбувати за вчинений злочин. З огляду на наявні докази Європейський суд не може вважати, що медична необхідність тримання заявника під вартою в лікарні та його лікування нейролептиками була переконливо

доведена, що підтверджується ухвалою суду від 13 жовтня 2014 року, яка санкціонувала припинення застосування примусових заходів медичного характеру та яку лікарня ігнорувала до втручання прокурора. Європейський суд також зауважив, що з огляду на значний вплив нейролептиків на центральну нервову систему та ризик серйозних побічних ефектів, їхнє використання викликає занепокоєння у випадку відсутності підтвердженого діагнозу тяжкого психотичного розладу. Правові документи та доповіді, прийняті Організацією Об'єднаних Націй, вказують, що застосування нейролептиків без медичної необхідності може становити жорстоке поводження, яке заборонене Конвенцією ООН проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження та покарання. Тому Європейський суд вважає, що сам факт психіатричного лікування нейролептиками проти волі заявника протягом майже двох років і без доведеної медичної необхідності у поєднанні з відсутністю ефективних юридичних гарантій проти свавілля та зловживань медичного персоналу, а також враховуючи негайні когнітивні наслідки дії нейролептичних препаратів, був таким, що викликав у заявника почуття страху, тривоги та неповноцінності, яке могло принизити та зневажити його. Відповідне поводження становило фундаментальну неповагу до людської гідності заявника, що було рівнозначним нелюдському та такому, що принижує гідність, поводженню у розумінні статті 3 Конвенції. Враховуючи зазначене Європейський суд встановив, що було порушено статтю 3 Конвенції у зв'язку з невпровадженням необхідної законодавчої та нормативноправової бази, яка б регулювала примусові заходи медичного характеру в психіатричних закладах, зокрема щодо розслідування скарг на застосування таких заходів, а також у зв'язку з фактичним лікуванням, якого зазнав заявник, у тому числі відсутність належної реакції органів державної влади та невжиття оперативних заходів для його захисту. Європейський суд, беручи до уваги доповідь Омбудсмена за 2014 рік, вважає встановленим, що протягом майже дворічного перебування заявника у Дніпропетровській лікарні він тримався в умовах переповненості з обмеженим доступом до туалетів та ванних кімнат та з обмеженими можливостями для здійснення прогулянок на свіжому повітрі. Сукупний ефект цих умов мав спричинити душевні страждання та труднощі, які перевищували поріг суворості, передбачений статтею 3 Конвенції. Отже, було порушено це положення у зв'язку з умовами тримання під вартою. Європейський суд у цій справі встановив також порушення статті 13 у поєднанні зі статтею 3 Конвенції так як у заявника не було ефективного національного засобу юридичного захисту у зв'язку з його скаргами за статтею 3 Конвенції.

ЗА ЦИХ ПІДСТАВ СУД ОДНОГОЛОСНО

1. Оголошує заяву прийнятною;
2. Постановляє, що було порушено пункти 1 і 4 статті 5 Конвенції;

3. Постановляє, що немає потреби розглядати питання прийнятності та суті скарги за пунктом 5 статті 5 Конвенції;
4. Постановляє, що було порушено статтю 3 Конвенції у зв'язку з лікуванням заявника у Дніпропетровській психіатричній лікарні із суворим наглядом;
5. Постановляє, що було порушено статтю 3 Конвенції у зв'язку з умовами тримання у Дніпропетровській психіатричній лікарні із суворим наглядом;
6. Постановляє, що було порушено статтю 13 у поєднанні зі статтею 3 Конвенції;
7. Постановляє, що:
 - (а) упродовж трьох місяців з дати, коли це рішення набуде статусу остаточного відповідно до пункту 2 статті 44 Конвенції, держава-відповідач повинна сплатити заявнику такі суми, які мають бути конвертовані в національну валюту держави-відповідача за курсом на день здійснення платежу: (I) 25 000 (двадцять п'ять тисяч) євро та додатково суму будь-якого податку, що може нараховуватися, в якості відшкодування моральної шкоди; (II) 2 950 (дві тисячі дев'ятсот п'ятдесят) євро та додатково суму будь-якого податку, що може нараховуватися заявнику, в якості компенсації судових та інших витрат, які мають бути сплачені безпосередньо на рахунок, вказаний паном Жарим; (b) із закінченням зазначеного тримісячного строку до остаточного розрахунку на зазначені суми нараховуватиметься простий відсоток (simple interest) у розмірі граничної позичкової ставки Європейського центрального банку, яка діятиме в період несплати, до якої має бути додано три відсоткові пункти;
8. Відхиляє решту вимог заявника щодо справедливої сатисфакції.